

Nahtigalovi doprinosi u okvirima glagoljske paleografije XX. stoljeća

Mateo Žagar

Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

Iako je paleografska dimenzija djela Rajka Nahtigala razmjerno malena u odnosu na druge sastavnice njegova filološkoga opusa, vrijedi na nju ponovno obratiti pozornost, posebice zbog njegova dubokog poznavanja građe, znanstvene intuicije i argumentacijskoga intenziteta. Na tragu učitelja Vatroslava Jagića i mnogih paleoslavista iz prvih desetljeća XX. st. Nahtigal uzore za nastanak glagoljice traži u orijentalnim pismima. Za razliku od prethodnikâ ne pristaje na uvažavanja puke grafičke sličnosti, nego inzistira na pronalaženju jezične (grafematske) povezanosti među određenim slovima glagoljice i slovima uspoređivanoga alfabeta. Pritome posebice vodi računa o fonetskim posebnostima pojedinih glagoljskih fonema/grafema u različitoj fonološkoj okolini i te posebnosti uspoređuje s izgovornim vrijednostima nekih slova u uspoređivanim orijentalnim pismima. Osim što nastoji prodrijeti u jezikoslovnu koncepciju Konstantinova autorstva glagoljske azbuke, ističe važnost završne grafičke stilizacije glagoljice, kojoj također uzore prepoznaje u istočnim pismima. U radu se ti dosezi uspoređuju s dosezima glagoljske paleografije cijelog XX. stoljeća.

Ključne riječi: glagoljska paleografija, glagoljica, Rajko Nahtigal, azbuka

Sredinom XX. stoljeća, kada Rajko Nahtigal napušta ovaj svijet, već su se i najvrsnija slavistička imena specijalizirala za pojedine filološke discipline, no još uvijek s mišlju da je paleoslavistika rodonačelnica svakoj slavenskoj filologiji, koje su se ubrzano od početka XX. stoljeća počele uspostavljati i postupno kidati veze s bazičnim okvirom iz kojega su potekle. Danas pak, šezdesetak godina nakon smrti profesora Nahtigala, čvršće se slavističko jedinstvo pojedinih slavenskih filologija odražava tek u poredbenom jezikoslovlju i paleoslavistici, čiji sve rjeđi predstavnici – uza specijalizacije različitih registara – prate različita znanstvena polja (različitih metodologija) razmjerno čvrsto omeđena i prostorom i vremenom. Pogled na Nahtigalovo djelo umnogome je dakle pogled u drugu filološku epohu, barem iz hrvatske paleoslavističke vizure.

Već i sastav programa upriličenoga znanstvenog skupa govori o raznolikosti tema kojima se ugledni akademik i sveučilišni profesor, utemeljitelj slovenistike bavio, a pogled u njegovu bibliografiju brzo oblikuje u čitatelja dojam kako je riječ o stručnjaku iznimno intenzivna, podrobna i temeljita zahvata, koji nije gubio vrijeme na suvišnosti i ponavljanja, ne nalazeći ni u redundanciji argumentiranja

vrline. Broj Nahtigalovih paleografskih radova neće zasigurno nikome zapeti za oko, jer se zapravo svodi na veliku i intenzivnu, slojevitim znanjima impregniranu, raspravu *Doneski k vprašanju o postanku glagolice* (Nahtigal 1923a) i manje paleografske osvrte u drugim publikacijama, posebice u monografiji o *Sinajskom euhologiju* (1941, 1942).¹ Svejedno, njegov je doprinos upravo u tim radovima vrlo značajan za povijest glagoljske paleografije, i u sinkronoj povijesnoj dimenziji, ali i još uvijek kao izvor plodonosnih zaključaka o počecima glagoljice. U ovome pregledu prvo ću podastrijeti osvrtnja autora uknjiženih glagoljskih paleografija koji su mogli poznavati njegovo djelo (Josipa Vajsa, Stepana Mihajloviča Kuljbakina, Vjekoslava Štefanića, Thorvi Eckhardt), a zatim ću komentirati njegova istraživanja tema koje bi pripadale paleografskim okvirima i njihovu relevantnost u suvremenoj glagoljskoj paleografiji.

Prije svega treba reći da, unatoč razmjernoj brojnosti monografija o glagoljskom pismu (a sveukupno od Jagićeve paleografije (1911) do danas brojimo ih šest) u XX. st., ne postoji konsenzus o tome što one moraju sadržavati. Gotovo sve uključuju pregled raspravljanja kroz povijest slavistike (katkad i iz povijesti onkrajfiloloških znanosti) – o porijeklu glagoljice, o pitanju njezina autorstva, odnosa prema ćirilici, zatim o njezinu grafemskom sastavu (odnosu prema rekonstruiranim fonemima), slovnom redosljedju, sustavu brojevnoga niza, o pravopisu, a ponajviše o raznolikosti i razvoju slovnih oblika (grafomorfologije) – kako bi spomenute monografije mogle biti i praktičnim priručnikom za procjenu mjesta i vremena kakva novopronađenog teksta ili fragmenta. Josip Vajs u svojoj *Rukovėti hlholské paleografie* (Vajs 1932:12) spominje Nahtigala u nizu onih koji su smatrali da je Crnorizac Hrabar u svojoj raspravi *O pismenima* mislio na glagoljicu (nakon Abichta, Fortunatova, Pogorčlova, Vilinskog i Vondráka), za razliku pak od Jagića koji u tom smislu nije bio eksplicitan, i onih koji su mislili da je riječ o ćirilici, kao što su Lavrov, Sobolevski i Nikolski. Nadalje, Vajs vrlo spremno uvažava Nahtigalove napomene iz rasprave *Doneski k vprašanju o postanku glagolice* o nizu od 38 slova slova u azbuci, te ih na istome mjestu uvrštava u osnovni niz kako ga je prema Crnoriscu predložio Vondrák. Vajs dakle prijanja uz Nahtigalovu interpretaciju o slovu »pe« na 26. mjestu u azbuci (na mjestu slova Ꞥ). U poglavlju o podrijetlu glagoljice Vajs posvećuje »profesoru Nahtigalu« (tako ga uvijek u knjizi apostrofira) cijelo manje potpoglavlje u okviru svoga poglavlja o autorstvu i porijeklu glagoljice, pri samom kraju, između komentara dosega Fortunatova i Kuljbakina. Iste godine kada je preminuo njegov učitelj Vatroslav Jagić Nahtigal objavljuje svoje *Doneske k vprašanju o postanku glagolice*. Vajs navodi

1 U izdanju *Sinajskoga euhologija* obradio je samo one paleografske teme koje su bile relevantne za transliteriranje u ćirilicu: obilježavanje predaha dijakritičkim znakovima, interpunkciju, razlikovanje malih i velikih slova, kraćenja (1942:VI–IX).

Nahtigalovo tamošnje tumačenje kako su slova *b*, *p*, *e*, *i* – hebrejsko-samaritansko-ga podrijetla, slova *ž*, *č* upućivala bi na koptske predloške, a za tumačenje slova *č* dolazilo bi u obzir i gruzijsko podrijetlo. I sam pripadnik dominantne slavističke struje koja je tražila pojedinačne uzore za pojedina glagoljska slova, Vajsu se ova tumačenja čine smislenima. Osobito mu je kod Nahtigala prihvatljivo to što se on osvrće na raznolikost materijalnih (fonetičkih) osobina fonema, odnosno to što je u procjeni mogućnosti preuzimanja nekih slova, posebice iz grčkoga, Konstantin zacijelo – kako tvrdi Nahtigal – vodio računa o bliskostima i razlikama slova za grčke foneme prema slavenskim glasovima, pogotovo s obzirom na odnos u pogledu palatalnosti. Tako bi se Konstantin naprimjer radije bio obratio hebrejskom velarnom predlošku (»Koph«) za slovo *k*, nego grčkome gdje ta velarnost nije kontrastna osobina. Sličan je razlog bio i za odustajanje od preuzimanja iz grčkoga kod slova *e* (»jest«); tu bi pak dinamika s prejotacijom u slavenskome jeziku bila ključna razlika. Umjesto toga najvjerojatnije je posegnuo za samaritanskim »he«, doista sličnog izgleda (tri kraka također okrenuta ulijevo), uskoga – kako stoji – izgovora (1923:156). U četvrtom poglavlju svoje paleografije, gdje piše o dva egzogena smjera razmatranja porijekla glagoljice (jedan hebrejsko-samaritanski, a drugi grčki minuskulni), Vajs se ponovno vraća na Nahtigalova tumačenja mogućnosti da su glagoljska slova *i*, *s* preuzeta iz hebrejskih predložaka (Vajs 1932: 51, Nahtigal 1923:165). Spominje Vajs i Nahtigalova propitivanja mogućnosti etiopskog podrijetla nekih glagoljskih slova (uz Šafařika, Lamanskoga i Wesselyja), što i danas opstaje jednom od najprovokantnijih mogućnosti povezanosti s nastankom glagoljice (Vajs 1932:55).² Također, u velikom poglavlju o podrijetlu svakog pojedinog glagoljskog slova Vajs uključuje Nahtigalova tumačenja (posebice s obzirom na njegova prethodnika Vondřaka), i to obično pri kraju slovnog opisa u njegovoj paleografiji, sukladno vremenu stupanja Nahtigala na paleografsku scenu (slova »buki, jest, živet, iže, kako, on, slovo, firt, črv, ša«). U poglavlju o posebnim i nadrednim znakovima navodi Nahtigalova zapažanja iz *Sinajskoga euhologija* i *Kijevskih listića*, o mogućnostima da označuju aspiraciju, naglasak ili dužinu (Vajs 1932:119, prema Nahtigal 1923:156). Naravno, Vajs se poziva na Nahtigala i pri opisu *Sinajskoga euhologija*, dakako ne prema velikom izdanju iz 1941., nego prema raspravi iz 1925, koja je bila svojevrsna priprema za buduće opsežno monografsko izdanje (1941, 1942).

Kuljbakin je svoju paleografiju napisao nedugo prije Vajsove – vjerojatno 20-ih godina XX. st., dok je radio na beogradskom sveučilištu, a sve do 2008. g., kada je napokon objavljena u Beogradu, stajala je u strojopisu. Razlog zašto se nije šezdesetih godina u Beogradu otisnula, pošto je pronađena u ostavštini

2 Usp. raspravu Geliana Mihajlovića Prohorova (1992).

Aleksandra Belića, bio je upravo u tome što je po nastanku starija od Vajsove pa se – u duhu ideje trajnog i pravocrtnog napretka provjerljive znanosti – smatrala prevladanom (usp. pogovor Radmile Kovačević u Kuljbakin 2008:027). U tom izdanju, u poglavljima u kojima se propituje porijeklo glagoljice, spominju se i Nahtigalovi *Doneski k vprašanju o postanku glagolice*, kao jedno od posljednjih citiranih djela. Spominju se ondje i pri navođenju zastupnika pretpostavke da su presudnu ulogu imala istočnjačka pisma pri oblikovanju glagoljice (ponovno uz Vondráka, Grunskoga, Fortunatova, Wesselyja), za razliku od niza – kojima se priklanja Kuljbakin – koji smatra da je u njezinoj podlozi uglavnom grčki kurziv. Kuljbakin ističe i neke Nahtigalove interpretacije koje Vajsu nisu bile toliko važne, npr. pitanje porijekla slova »iže s nožicom«, za koje Nahtigal tvrdi da je kasnija varijanta u odnosu na onu s udvostručenim stablom (Kuljbakin 2008:68, Nahtigal 1923:164), ili rekonstruiranje nastanka slova *s* (Nahtigal 1923:135). Kao i Vajs, i Kuljbakin ističe Nahtigalovu tvrdnju o poziciji slova »theta« u najstarijoj glagoljici (Kuljbakin 2008:69, 104, Nahtigal 1923:135). Navodi se i Nahtigalova potvrda da bi Fortunatov mogao imati pravo tvrdeći da je glagoljsko *ž* preuzeto iz koptskoga »dž«, razmjerno bliske fonetske vrijednosti. Za razliku od Vajsa Kuljbakin se koristi i polemičkim tonom kada tvrdi da je glagoljsko *č* zapravo ligatura (*t+š*), pa nema potrebe za zagledanjem u koptski alfabet (Kuljbakin 2008:70–71, Nahtigal 1923:167–168). Kuljbakin je dakle bio otvoreniji unutarnjem, endogenom, rekonstruiranju sustava i oblika glagoljskih slova, iako se ne može reći ni da Nahtigal nije upućivao na unutarnje veze slova: prepoznavao je i on likovnu sličnost glagoljskih slova *g* i *h* s njihovom glasovnom bliskošću, što teško da može biti slučajno. Za razliku od Nahtigala Kuljbakin je posezao i za sličnosti nekih glagoljičkih slova s onodobnim latiničkim kurzivom (*a, k...*).

U drugoj polovici XX. stoljeća – vjerojatno krajem 60-ih i početkom 70-ih godina, oblikovana je još jedna glagoljska paleografija, nedovršena doduše, koja nije do danas ugledala svjetlo dana, ona Vjekoslava Štefanića, danas na raspolaganju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu. Prvi citat o Nahtigalu zatječemo u poglavlju o izvođenju podrijetla glagoljice gdje stoji da je ključne argumente protiv Geitlerove hipoteze o albanskoj podlozi postavio upravo Nahtigal, i to u raspravi *O elbasanskom pismu in pismenstvu na njem*, objavljenoj *Arhivu za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, koji je od 1923. do 1926. godine uređivao Henrik Barić (Štefanić:13, Nahtigal 1923b). Na temelju Nahtigalovih *Doneska k vprašanju o postanku glagolice* iz 1923. ustvrđuje Štefanić njegovo opredjeljenje za prevladavanje grčkoga podrijetla, ali s velikim utjecajem hebrejsko-samaritanskih slova, i to na primjerima glagoljskih slova *buky, pokoj, jest* i *i*, dok bi – navodi – slova *živjeti* i *črv* upućivala na koptski. Piše tako Štefanić kako prema Nahtigalu »Ćiril nije

nijedno slovo izmislio nego je u istočnim abecedama tražio ona koja su odgovarala njegovom fonetskom nazoru kojega se držao. Stoga nije iz grčkoga preuzeo E niti K, i to zato što je slavensko *e* bilo i prejotirano (stoga je izveo iz samaritanskog ,he‘, a *k* nije uzeo iz grčkoga alfabeta jer je njegov izgovor mogao biti palatalan (stoga je posegnuo za hebrejskim velarnim slovom ,koph‘)« (Štefanić:19). Nažalost, pet je stranica iz Štefanićeva rukopisa izgubljeno (49–55), i to upravo u poglavlju »Fond glagoljskih slova staroslavenskog razdoblja«, u kojemu bismo i očekivali njegov osvrt na Nahtigalovo tumačenje pozicije i izgovora slova »pe«, o čemu je on – kako smo ovdje već i istaknuli – iscrpno pisao u *Doneskima k vprašanju o postanku glagoljice*. Rapravljajući o grafemskom sastavu i odnosu prema fonemima, Štefanić se uglavnom osvrtao na tada mlađe istraživače koji su već u svoja razmatranja uvrstila spoznaje prethodnika, odnosno u razlaganju nastanka i razvoja postavki ne ide dublje u prošlost kao što je činio s pregledom hipoteza o nastanku glagoljice. Nahtigalov položaj u povijesti glagoljske paleografije odredio je na liniji koja se proteže »od Jagića i Taylora, preko Vajsa, a nastavlja se kroz radove Lehra Splawinskoga, Josipa Vašice, Havranka, Selišćeva i Josipa Kurza.« (Štefanić:29).

U svojoj knjizi *Azbuka* (Eckhardt 1989), objavljenoj 1989. godine, kojoj i u podnaslovu stoji da je svojevrsan uvod u slavensku paleografiju, Thorvi Eckhardt je značajno skratila pregled raznolikih tumačenja podrijetla glagoljice, pa tako Nahtigala – kao svojevrsnog nastavljača egzogenoga niza – više i ne spominje. Isto tako, budući da je svoj uvod u paleografiju »očistila« većine lingvističkih tumačenja, stavljajući naglasak na sociokulturna povijesna tumačenja, tako nije bilo prostora ni za Nahtigalova tumačenja fonološke osnove eventualnog razlikovanja i preuzimanja slova iz kontaktnih pisama. Ipak, Nahtigala se prisjetila u svojoj znamenitoj i iznimno često citiranoj raspravi *Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice* (1955:66), koja je obilježila rad cijelog niza istraživača koji su tražili uporišta za kreativno, unutarnje izvođenje glagoljičkog pisma, gdje upućuje na jednu posve novu dimenziju Nahtigalova razmatranja podrijetla glagoljice, u osnovi dakle endogena karaktera. Podsjeća nas Eckhardtova da on u poglavlju »Pri-pomnja k individualni stilizaciji glagolske azbuke« (1923:170–172) upozorava vrlo rano na simetričnost slova oble glagoljice, na što je doduše još bio upućivao i Leopold Geitler (no samo u vertikalnoj dimenziji pisma, kod slova *i:s*, *v:d*), a kasnije prihvatio i Trubetzkoy u svojoj *Gramatici* (Eckhardt 1955:66). Zanimljivo je da Nahtigal ovdje kao model izvorne glagoljice postavlja kvadrat podijeljen na 4 manja kvadrata, kao svojevrsan grafički modul (koji će nekoliko desetljeća kasnije u obliku kružnice s osam dijelova postaviti i Vasil i Olga Jončev, 1982), ali i da nad tim kvadratom razmišlja ima li kakve veze s »hebrejskim kvadratnim pismom« i zaključuje da ipak o tome ne može odlučiti (1923:171).

Iako se u suvremenim paleografskim priručnicima i radovima Nahtigal sve manje spominje, po razumljivu načelu da se citiraju neposredniji prethodnici u čije su pak djelo inkorporirane spoznaje starijih predšasnika, upravo su ovakve konferencije i zbornici dobra prigoda da se prisjetimo važnijih prekretnica i doprinosa ključnih autora. Nahtigal nije bio prije svega paleograf, no bavio se nekim ključnim paleografskim temama, i u svakoj od tih njih bio je suveren stručnjak koji je i postigao znatan napredak. Zahvaljujući ovom povodu, naprimjer, jasno se pokazalo kako su traganja za simboličkom i geometrijski kreativnom motivacijom oblikovanja glagoljice kontinuirano pratila i egzogena tumačenja kroz cijelu prvu polovicu XX. stoljeća. Nahtigal je bio autoritet koji je intenzivno zahvaćao temu, koji je izbjegavao ponavljanja i suvišna tumačenja, koji se nije poradi modernih izazova lako odbacivao naslijeđena znanja. Ulazio je u problem prilično izravno, preskakajući postupno strukturirane uvode koji se današnjem čitatelju, kojeg s paleoslavistikom vezuju slabiji konci, mogu činiti neophodnim. Zato se i njegov najveći paleografski doprinos, *Doneski k vprašanju o postanku glagoljice*, sastoji tek od pet ključnih tema, međutim na 42 stranice sitno otisnutoga teksta. Premda je raspolagao golemim znanjem, nije se latio pisanja paleografskog priručnika: isprva zacijelo zato što je Jagićeva paleografija iz 1911. bila vrlo opsežna i temeljita, a kasnije su – do početka drugoga svjetskog – rata) već bile sastavljene i spomenute Vajsova i Kuljbakinova (za koju je vjerojatno znao, iako nije bila objavljena za njegova života), a moguće i zato što se nije intenzivno bavio hrvatskom paleografskom građom, bez temeljita poznavanja koje i nije moguće razumjeti čitav kontinuitet mijene pisma i pisanja glagoljicom.

Podsjetimo se ukratko kojih je to bilo Nahtigalovih pet paleografskih tema. Prva, koja obaseže polovicu rada (gotovo dvadeset stranica, 1923:135–154) upravo je slovo »pe« na čiju su se uporabu, zamjenu mjesta u azbuci, gotovo svi kasniji glagoljski paleografi osvrtnali. Ono se nalazi, ističe u cijelom nizu glagoljskih spomenika (posebno azbučnim molitvama), i to između slova *ot* i *ci*, koje je kasnije zamijenilo na tome mjestu slovo *šta* – tvrdi i Nahtigal – ligaturnoga podrijetla, s brojevnom vrijednošću 800. Konstantin Filozof bi ga bio, tvrdi Nahtigal, sam uvrstio u svoju prvotnu glagoljicu pod utjecajem starožidovskog pisma. Glas koji bi ovo slovo označavalo bio bi u toj prvotnoj glagoljici sličan stanju u hebrejskome slovnom nizu – gdje je označavalo pozicijsku inačicu glasa »p« (kada je stajalo ispred suglasnika, a ne – što bi bilo neutralno – samoglasnika). U prvotnoj Konstantinovoj glagoljici slovo toga imena (također preuzeto iz starožidovskoga) bilo bi se koristilo za glas koji u danas nama poznatim azbukvama predstavlja – *thita*, i to za pisanje u stranim riječima (dakle ne nužno adaptirano). Vrlo zanimljivo poklapanje, pa i u označivanju brojevnih vrijednosti (dakle u redosljedu slova),

ni današnjem razmatratelju ne dopušta da samo tako otkloni mogućnost utjecaja starožidovskoga pisma pri oblikovanju glagoljske azbuke. Kao što se još uvijek, Nahtigalovim tragom, može raspravljati i o drugim mogućnostima fonološke pozadine slova »pe« (npr. nije li moguće da je riječ zapravo o pozicijskoj varijanti slavenskoga glasa »p« kada se nađe ispred suglasnika u uvjetima već slabih ili nestalih poluglasa).

Druga je tema naslovljena »Zmisl nekkih negrških elementov v grškem delu glagolice« (1923:154–166). Nahtigal polazi još od Jakoba Grimma koji je upozorio na lijevu orijentaciju nekih glagoljskih slova koja bi mogla odražavati uzore u semitskim pismima (*k*, *e*, *o*). U slovu *o* (»on«), tvrdi, nema dvojbe da je izvedeno prema grčkome (prema dva minuskulna *o*). Slovu *k* (»kako«) odriče bilo kakvu fezu s grčkim, nego je vidi samo s hebrejskim slovom »kof«. Napuštanje ideje o grčkom predlošku tumači upravo – fonetskim razlozima, jer je u hebrejskom ono predstavljalo »zadnjevelarno emfatično k« (a ne iza prednjih vokala palatalno kao u grčkome), kakvo je i bilo potrebno u glagoljici. Slično je tumačenje uslijedilo i s glagoljičkim *e* (»jest«), posve suprotno usmjerenim od grčkoga (nadesno), u čemu se također vidjela motivacija da se upozori na bitno drugačiji (palatalniji) izgovor u staroslavenskom jeziku, pa se – tvrdi – i posegnulo za semitskim »he«. Tom prilikom Nahtigal raspravlja i o smislu označavanja spirita u *Kijevskim listićima*, što također ne bi bila puka kopija grčke ortografije, nego sredstvo za obilježavanje granica među riječima u uvjetima pisanja »in continuo«. Uvrštavanje istih znakova u *Zografsko evanđelje*, gdje stoje i unutar riječi, tumači se oznakom slogovne razdiobe. Koliko znam, kasnije se nitko nije vraćao ovakvu Nahtigalovu tumačenju, pogotovo jer su riječi u *Kijevskim listićima* ionako – sukladno kontaktnoj latinskoj tradiciji – uglavnom dobro razdvojene bjelinama. U okviru druge teme Nahtigal raspravlja i o odnosu glagoljskih slova *i* i *iže*, te varijantama potonjega (sa »suknjicom« – u kojoj opet dopušta mogućnost utjecaja starohebrejskog pisma – ili s »nožicom«), te se zauzima za izvornu posebnost slova »iže« kao prejotiranoga. Ponovno je nastojao pronaći fonološku osnovu udvajanju slova za ono što danas smatramo istim glasom, i za to osnovu traži u *Zografskom evanđelju* i *Kijevskim listićima* (1923:159–166).

Treća je tema naslovljena »Dosedaj še neomenjeni znaki za slovanske, a negrške glasove v glagolici« (1923:166–170). U njoj Nahtigal tumači kako se glagoljska slova *b*, *ž*, *з*, *č* izvode najbolje prema – »semitskoj abecedi«, i pritom najviše polemizira s Vatroslavom Jagićem. Važno je istaknuti da kada god raspravlja o mogućnostima utjecaja iz orijentalnih pisama, čini to s obzirom na fonološku vriednost mogućeg adekvata, npr. u koptskom, armenskom, gruzijskom ili kufijskom (jednom od staroarapskih pisama), a i u pismima nekih drugih naroda koji

se npr. spominju u polemici s »trojezičnicima« u Veneciji (u XVI. glavi *Žitja Konstantinova*): Armena, Perza, Avazga, Ivera (Gruzina), Sugda, Gota, Obra, Tursa, Kozara, Arabljana, Jegupta, Sura i »inih mnozih«.³ Sve to dopunjuje tvrdnjama o poklapanju nekih rješenja/preuzimanja i u brojnoj vrijednosti u slovnom nizu, pa tako nikoga ne može ostaviti ravnodušnim činjenica da se glagoljsko slovo *č* i slično glasovno slovo u gruzijskom poklapaju i u tome što označuju isti broj – 1000.

Čvrst stav o vanjskim uzorima nastanku glagoljice, prije svega grčkominuskulnim, pa onda starožidovskim i ostalima orijentalnima, Nahtigal nadopunjuje u četvrtom, najkraćem poglavlju pod naslovom »Pripomnja k individualni stilizaciji glagolske azbuke« (1923:170–172) rečenicama o autorovom kohezivnom činu koji pismo, odnosno alfabet, naposljetku čini jedinstvenim u grafičkom smislu. Iako Nahtigal ondje piše »Le eno je pač brez dvoma, da si Konstantin ni nobenega znaka popolnoma na novo izmislil.«, za njega nema sumnje da je izvršena naknadna stilizacija koja je i novo pismo besumnje autorski oblikovala. I tu se osvrće na simetriju unutar kvadratnog modula, o kojoj smo netom pisali, nabrajajući slova koja bi se lako tako mogla smjestiti (*a, b, v, d, ž, z, ĩ, l, m, p, f, th, c, č, ê*). Osim slova *v, d, f, c* sva se mogu i vertikalno i horizontalno raspoloviti, što znači da im je kvadrat kao modul primjeren. Spominje i ornamentizaciju kao oblik stilizacije, i to »kružić«, koji je – tvrdi – u izvornoj glagoljici bio plosnati, ali i – »lomljenu crticu«.

Na kraju, u petom poglavlju »*hl̥b – t̥b* v Hrabrovi apologiji slovanskih pismenk po rukopisu moskovske duhovne akademije« (1923:172–174) Nahtigal raspravlja ponovno o grafematičkom fenomenu, o jednome mjestu u Hrabrovom spisu (inačici najstarijoj sačuvanoj u rukopisu koji se spominje u navedenom naslovu poglavlja) koje se nadovezuje na prvu temu o slovu »pe«, i to o kratici »*hl̥b*« za »*hl̥bm̥*«, te o odnosu prema slovu pod neslavenskim nazivom »her« (koja je možda bila također kratica za riječ »kerubin«). Ponovno razloge razlikovanju nalazi u kvalitetama izgovora, a slovni izgled ponovno uspoređuje s istočnim pismima. Zanimljivo je da dubletski princip prepoznaje i kod slova *t*, za što ponovno opravdanje nalazi u Hrabrovu tekstu, dok se kao drugo slovo za varijantu toga glasa koristilo se – tvrdi – slovo grčko-ćiriličkoga podrijetla.

Rajko je Nahtigal pomaknuo glagoljsku paleografiju prema uvažavanju jezičnog okružja, grafematiku je propitivao kroz fonematičku i fonetičku prizmu. U svoje vrijeme njegov rad bio osobito važan, jer je pridonio svrgavanju »teorije da je treba glagolico do zadnje pičice izvesti le iz grčke pisave« (1923:151). Do odstupanja od glavnog grčkog uzora nije moglo doći, tvrdi, samo tako. Bio je važan »neki notranji razlog, neka psihološka nužnost za odstopanje od glavnega grške vira in pa fonetična sorodnost mora tvoriti podlago dokazovanja.«

3 Imena naroda navedena su prema prijevodu *Žitja Konstantinova* Josipa Bratulića (1985: 77).

Iako svaka suštinski različita teorija ima pretenzije da potisne prethodne, simboličko i geometrijsko tumačenje, koje je prevladalo u drugoj polovici XX. stoljeća, nema – danas se pokazuje – punu snagu da potisne i snagu izvođenja mogućih sličnosti iz drugih, posebice orijentalnih pisama vrlo široka spektra. To se dobro vidi i u suvremenim paleografskim radovima, ali i u »premosnom« djelu Rajka Nahtigala kojeg se itekako isplati ponovno čitati u izvornom obliku.

Literatura

- Bratulić, J., 1985: *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Eckhardt, Th., 1955: Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice. *Rasprave Staroslavenskog instituta 2*, Zagreb, 59–91.
- Eckhardt, Th., 1989: *Azbuka. Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*. Wien-Köln: Böhlau-Verlag.
- Jagić, V. 1911. »Glagoljičeskoje pis'mo«. Grafika u Slavjan. Enciklopedija slavjanskoj filologiji 3 (ur. V. Jagić), Sanktpeterburg.
- Jončev, V. i O., 1982: *Dreven i s'vremenen b'lgarski šrift*. Sofija. B'lgarski hudožnik.
- Kuljbakin, S. M., 2008: *Slavjanskaja paleografija*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Nahtigal, R., 1923a: »Doneski k vprašanju o postanku glagolice«. *Razprave Znanstvenega društva za humanističke vede v Ljubljani 1*, Ljubljana, 135–178.
- Nahtigal, R., 1923b: O elbasenskom pismu in pismenstvu na njem. *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, knj. 1, sv. 1-2, Beograd, 160–195.
- Nahtigal, R. 1925. »Starocerkvenoslovanski euhologij«. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani 2*.
- Nahtigal, R., 1941, 1942: *Euchologium Sinaiticum: Starocerkvenoslavenski glagoljski spomenik. I. Fotografski posnetek (1941); II. Tekst s komentarjem (1942)*. Dela Akademije znanosti in umetnosti, 1, 2. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.
- Prohorov, G. M., 1992: Glagolica sredi missionerskih azbuk. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury* 45, Sankt Peterburg, 178–199.
- Štefanić, Vj. (strojopis) : *Pregled glagoljske paleografije* (arhiv Staroslavenskoga instituta u Zagrebu).
- Vajs, J., 1932: *Rukověť hlholské paleografie*. Praha: Slovanský ústav.

Summary: Nahtigal's Contribution Within the Context of the 20th Century Glagolitic Paleography

In comparison with other various components of his philological opus, the paleographic dimension of Rajko Nahtigal's work remains relatively modest. Still, it is worth re-examining the said contribution, especially given Nahtigal's extensive knowledge, scientific intuition and argumentative intensity. Following the lead of his teacher, Vatroslav Jagić, and other early-20th century paleoslavists, Nahtigal looks to Oriental scripts as the model for the origins of Glagolitic script. Unlike his predecessors, he refuses to acknowledge a merely graphic resemblance, and instead insists on a linguistic (graphematic) connection between certain Glagolitic letters and the letters of the compared alphabet. He particularly references the phonetic peculiarities of specific Glagolitic phonemes/graphemes in various phonological surroundings and compares them to the phonetic values of certain letters in Oriental scripts. Besides trying to discern the linguistic conception of the Constantine's authorship in regard to the Glagolitic alphabet, he also highlights the relevance of the final graphic stylization of the Glagolitic script, in addition to also recognizing the Oriental influence. This paper compares his achievements and assertions to those founded within the entire span of 20th century Glagolitic paleography.

Key words: Glagolitic script, Glagolitic paleography, Glagolitic alphabet, Rajko Nahtigal, Oriental scripts